

Een boodschap van hoop uit Albanië

Ton Crijnen interviewt Esther Struikmans

Esther Struikmans (43) deed eerst hbo-logopedie, studeerde daarna theologie aan de Universiteit van Amsterdam en volgde aansluitend de opleiding tot (hervormd) predikant. Op de UvA had ze in het kader van het vrij doctoraal een jaar

colleges islamologie en Arabisch gevolgd, en enkele vakken op het gebied van judaïca („Ik was altijd al gefascineerd door andere culturen en had door mijn studie theologie interesse gekregen in het Midden-Oosten als bakermat van de drie abrahamitische godsdiensten: Jodendom, christendom en islam”). In het kader van de Samen op Weg-kerken kreeg ze de gelegenheid een jaar in Beiroet en een jaar in Damascus te werken en te studeren. In beide steden kon ze haar kennis op het gebied van het Arabisch en de islam verdiepen. Bij het uitbreken van de Irak-oorlog, in maart 2003, keerde ze terug naar Nederland waar ze nu werkzaam is als logopediste en predikante. Juni 2012 studeerde ze opnieuw af, dit keer aan de letterenfaculteit van de Rijksuniversiteit Groningen, afdeling talen en culturen van het Nabije en Midden-Oosten. Struikmans is lid van de redactie van Begrip.

Er is hoop: Vreedzaam samenleven van christenen en moslims is mogelijk

Hoe komt het dat in Albanië moslims en christenen al eeuwenlang vreedzaam naast elkaar leven, terwijl in veel andere landen op de Balkan dit niet is gelukt? Het antwoord op die vraag ligt ten grondslag aan het onderwerp waarmee Esther Struikmans onlangs haar *master* behaalde aan de letterenfaculteit in Groningen. Ze deed dit in de opmerkelijke vorm van een audiodocumentaire, met daaraan gekoppeld een papieren versie. Het is, zo luidt de titel van haar afstudeerproject, ‘een boodschap van hoop’, namelijk: ‘Vreedzame co-existentie is mogelijk’.

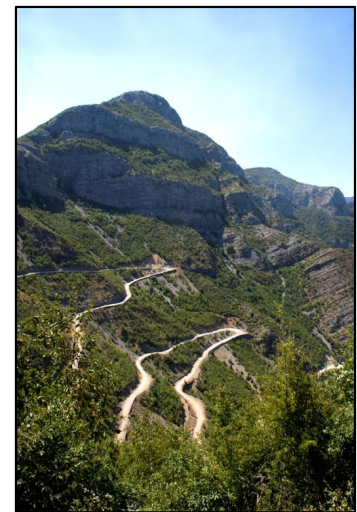
Struikmans reisde een maand kriskras door Albanië en sprak er met veel inwoners, mensen van diverse sociale afkomst en met verschillende religieuze

achtergronden. Haar conclusie: “Het land, qua godsdienst opgedeeld in ruwweg 70% moslims, 20% oosters-orthodoxen en 10% rooms-katholieken, is een opmerkelijk rolmodel voor harmonieuze interreligieuze betrekkingen. Niet alleen wat de eigen regio betreft, maar ook voor de relaties tussen christenen en moslims in West-Europa; ons eigen land niet uitgezonderd.” Wat daarbij opvalt, is het enthousiasme en de toewijding waarmee de Albanezen werken aan de dialoog.

Op de vraag waarom ze juist Albanië uitkoos om op af te studeren, antwoordt Esther Struikmans: “Toen ik op de middelbare school A. den Doollaard’s roman *De herberg met het hoefijzer* las raakte ik geboeid door dat prachtige land, zijn interessante geschiedenis, sterke tradities en mysterieuze cultuur. Dat gevoel werd versterkt toen ik, veel later, een serie interessante columns las die een Nederlandse vanuit Albanië schreef voor het tijdschrift *Inspiratie Magazine*. En nadat ik via diverse kanalen had gehoord van de interreligieuze harmonie die er van oudsher heerst, besloot ik dit bijzondere fenomeen nader te onderzoeken.”

Bestond er in de meer dan vier eeuwen dat Albanië deel uitmaakte van het Ottomaans-Turkse rijk ook al een goede verstandhouding tussen moslims en christenen?

„Op het moment dat de Turken in 1385 het gebied van het huidige Albanië onder controle kregen was de autochtone bevolking er voor het grootste deel christen. In het bergachtige noorden stonden de gelovigen meer onder invloed van het Vaticaan, terwijl ze in de laag gelegen gebieden, vooral in het zuiden van het land, onder de invloedsfeer vielen van het orthodoxe patriarchaat van Constantinopel. Bij deze laatste

categorie ging het om de meerderheid van de Albanese christenen. Maar omdat er ook een duidelijke rooms-katholieke minderheid bestond kon de oosterse orthodoxie in Albanië nooit uitgroeien tot dé godsdienst van het land, zoals dat bijvoorbeeld in Servië wel het geval was en nog steeds is. Dat vergrootte de noodzaak tot samenwerken en religieuze verdraagzaamheid.

Wat eveneens een rol speelde was de homogene etnische samenstelling van de Albanese gebieden. Die maakte het relatief gemakkelijk om in harmonie met elkaar te leven, ondanks de religieuze verschillen. Ook het hedendaagse Albanië telt weinig etnische minderheden. Ze vormen slechts 5% van de totale bevolking. Als er al eens conflicten zijn met de meerderheid, zijn die nooit van

godsdienstige aard.

De nieuwe, islamitische machthebbers beperkten zich tot het overnemen van het bestuur. Dat kwam geheel in handen van moslims. Nee, niet alleen van Turken. Ook Albanezen konden posten, zelfs hoge, krijgen in de ambtenarij en het leger. Maar dan moesten ze zich eerst bekeren tot de islam. Op dit soort pragmatische gronden werd een meerderheid van de Albanese bevolking geleidelijk moslim.”

Was er sprake van gedwongen bekeringen?

“Niet op grote schaal. Wel werden christelijke gezinnen verplicht een van hun zoons af te staan aan de *janitsaren*, het elitegevechtscorps van de sultan. Na zijn dienstitijd kwam een dergelijke jongen dan als moslim terug. Ook moesten christenen een hoge belasting betalen. Om die te ontlopen ging menig hoofd van de familie over tot de islam, terwijl zijn vrouw en de rest van de *extended family* vaak orthodox of rooms-katholiek bleef. Zo ontstond een situatie waarin bijna elke familie zowel christenen als moslims onder haar leden telde. En als je zus, oom of nicht een andere geloofsovertuiging heeft, dan kun jij je eigen ‘waarheid’ moeilijk tot dé waarheid bestempelen, anders valt er niet samen te leven.

Veel bekeerde moslims hielden christelijke gewoontes en symbolen in ere. Sommigen lieten zelfs hun kinderen dopen. Alles onder het motto ‘baadt het niet het schaadt evenmin’. Daarnaast behoorde een deel van de moslims tot de Bektashi, een oorspronkelijk uit Turkije afkomstige mystieke soefi-orde die met de janitsaren naar Albanië kwam. Deze spirituele stroming oefende een matigende invloed uit op de islam in het land en doet dat nog steeds. De Bektashi, nu naar schatting ongeveer 300.000 leden, zijn sterk gericht op de interreligieuze dialoog. Ze staan ook heel open tegenover het christendom en hebben in hun leer zelfs veel expliciet christelijke elementen opgenomen: het erkennen van de kruisdood van Jezus, het gebruik van de biecht, het ritueel nuttigen van brood en wijn, de Drievuldigheidsleer (maar dan in de personen van Allah, Mohammed en Ali).

Als gevolg van al die ontwikkelingen is de afstand tussen moslims en christenen in Albanië tot op de dag van vandaag veel kleiner dan in sommige andere delen van de Balkan. Niet voor niets zijn gemengde huwelijken er heel gewoon. Grote religieuze spanningen, laat staan gewapende conflicten, tussen orthodoxie en katholicisme, of tussen christendom en islam, zoals die zich in Kroatië, Servië en Bosnië–Herzegovina hebben voorgedaan, zijn aan dit land voorbijgegaan.”

Wat gebeurde er met de christelijke minderheden binnen het Ottomaanse rijk?

„Die werden ondergebracht in *millets*, naar religie gestructureerde leefgemeenschappen met een vrij grote mate van doctrinaire, fiscale, juridische en culturele autonomie.”

Waarom verzetten de christenen in Albanië zich toentertijd niet, zoals in Servië en Bulgarije, tegen de islamitische overheersing?

“Albanië kende geen autocefale (zelfstandige) orthodoxe kerk. Die kwam er pas in 1937. Daarom kon de Albanese orthodoxe geestelijkheid tijdens de Ottomaanse overheersing nooit de kern van nationalistisch verzet worden, zoals in Bulgarije en Servië. Vanaf de tiende respectievelijk dertiende eeuw bezaten die landen al van Constantinopel onafhankelijke orthodoxe kerken. In beide was het orthodoxe geloof daardoor onderdeel van de nationale identiteit. In Albanië is dat nooit het geval geweest. Bulgarije en Servië waren trouwens allang eenheidsstaten toen de Ottomanen binnenvielen. Albanië vormde tot 1912 geen staatkundige entiteit. Een echt nationaal eenheidsgevoel ontstond pas laat.

Als gevolg van een en ander zagen de Albanezen de islamitische Ottomanen minder als een bedreiging dan Bulgaren en Serven dat deden. Dit leidde tot een wisselwerking: de bevolking van Albanië werd door de nieuwe machthebbers meer bevoordeeld dan andere volken op de Balkan. Vandaar dat je op hoge posten bij het Ottomaanse bestuur en het leger relatief veel Albanezen aantrof.”

Is dit een belangrijke reden dat het nationalisme in Albanië later op gang kwam dan elders op de Balkan, pas in de tweede helft van de negentiende eeuw?

„Ja, én het was een seculier nationalisme. Dat werd door de voormannen uit die tijd expliciet naar voren gebracht: ‘je bent Albanees vanwege je taal en je nationale afkomst, niet door je religie. Een christen of jood is evenzeer Albanees als een moslim’. In het onafhankelijke Albanië werd een scherpe scheiding aangebracht tussen kerk en staat, vastgelegd in een aantal convenanten. Moskee en kerk kregen hierdoor, in tegenstelling tot in andere Balkanlanden, geen invloed op de politiek en het landsbestuur. En dat hebben ze nog steeds niet.”

Toch is het huidige Albanië lid van van de Organization of the Islamic Conference (O.I.C.) die invoering van de sjariea, de islamitische wetgeving, bepleit. Hoe laat zich dat rijmen met de scheiding tussen kerk en staat, en met de veelgeprezen religieuze tolerantie?

“Ik heb die kwestie aan de Nederlandse ambassadeur in Tirana voorgelegd en hij

gaf de volgende verklaring: Na de val van het communistisch regime in 1991 waren de Albanezen er zo op gebrand om internationale erkenning te krijgen, en bondgenoten te vinden, dat ze overal lid van zijn geworden waar ze maar lid van konden worden. Albanië heeft zich zelfs aangesloten bij de groep Franssprekende landen, de *Francophonie*, terwijl er maar weinig Albanezen zijn die fatsoenlijk Frans spreken. En als ze hadden kunnen worden toegelaten tot de Commonwealth, dan hadden ze dat gedaan. Op grond van diezelfde motivatie zijn ze ook lid van de O.I.C. De ambassadeur zei: ‘Als ik dan de kwestie van de sjariea aansnijdt reageert iedereen met: U denkt toch niet dat we invoering ervan voor 100% onderschrijven? Verre van dat.’

Na een tijd van grotere autonomie riepen Albanese nationalisten eind 1912 de onafhankelijkheid uit, en een jaar later werd Albanië een door de grote mogendheden erkend vorstendom. In 1925 kwam de republiek, met Achmed Zog als president. Die nam na drie jaar de koningstitel aan. In 1939 bezetten de troepen van Mussolini het land, in 1943 gevolgd door de Duitsers. Nadat die in het najaar van '44 waren verdreven zuchtte het land ruim veertig jaar onder het stalinistische bewind van oud-partizanenleider Enver Hoxha. Hij probeerde via een hard vervolgingsbeleid de godsdienst in het land uit te roeien en maakte in 1967 Albanië tot de eerste formeel atheïstische staat ter wereld. Kerken, kloosters en moskeeën werden afgebroken of voor seculiere doeleinden

gebruikt, geestelijken in kampen opgesloten of vermoord. Elke openlijke geloofsuiting werd verboden en bestraft. Op school onderrichtte men de kinderen in de beginselen van het atheïsme.

Aan Esther Struikmans de vraag of die vervolgingen nog steeds doorwerken in de huidige religieuze situatie van het land? , “Ja zeker. De gevolgen zijn tweërlei: positief en negatief. In de eerste plaats leidden ze er toe dat christenen en moslims nu kunnen terugkijken op tientallen jaren van gedeeld leed. En dat schept een band. Maar tegelijkertijd zijn er hele generaties opgegroeid die weinig tot geen weet hebben van religie, behalve dan dat hun families moslim of christen zijn, want

aan die traditie houden ze vast.”

Bij de laatste volkstelling, die van 2011, liet 70% van de Albanese bevolking weten dat ze niet-godsdienstig was. En in het Gallup Global Report van 2010 stond dat 53% van de ondervraagden ontkennend antwoordde op de vraag of religie een belangrijk onderdeel uitmaakte van hun leven. Was dat ook jouw ervaring?

“De meeste mensen zijn inderdaad nauwelijks praktiserend, zien weinig of nooit een moskee of kerk van binnen. De minderheid die dat wel doet, gaat nogal losjes om met de religieuze regels. Dat geldt vooral voor moslims en orthodoxen. Daarin zie je de gevolgen terug van de atheïstische campagnes tijdens de communistische periode. Anderzijds is men hierdoor niet fanatiek op religieus gebied. En toch, als je iemand op straat vraagt naar zijn of haar godsdienstige achtergrond, zegt vrijwel iedereen: ik ben moslim, orthodox of rooms-katholiek. Als je vervolgens naar het ‘waarom’ informeert luidt het antwoord: ‘omdat ik nu eenmaal in een islamitische, orthodoxe of rooms-katholieke familie ben geboren. Wat dat betreft zijn de historische familiewortels taai.’”

Volgens Peter Rettig, hoofd afdeling Zuidoost-Europa bij de katholieke hulporganisatie Kerken in Nood, is de recente komst van jonge, veel strenger in de leer zijnde, wahabitische imams uit Koeweit en Saoedi-Arabië toch een bron van zorg. Ze veroorzaken spanningen binnen de Albanese moslimgemeenschap en dreigen ook de relaties met de christenen onder druk te zetten.

“Saoedi-Arabië en sommige Golfstaten proberen de islam in Albanië te beïnvloeden. Zo laten ze op hun kosten moskeeën en ziekenhuizen bouwen, maar de Albanezen die ik er over sprak reageerden nogal laconiek: ‘Nou leuk, die kunnen we goed gebruiken, maar wij houden er natuurlijk wel zelf de controle over’. Over die fundamentalistische imams maakt men zich meer zorgen. Op zich is dat een goed teken, omdat het laat zien dat de Albanezen kritisch staan tegenover dit soort negatieve religieuze invloeden van buitenaf. Het aantal moskeeën met fundamentalistische imams is weliswaar erg klein, maar het blijft toch zaak ze serieus in de gaten te houden.

Tot voor kort werden Albanese imams in het buitenland opgeleid. Als gevolg van de vervolgingen onder het communisme was immers een hele generatie voorgangers uitgeroeid. In Albanië zelf waren er hierdoor nauwelijks oudere imams over die de nieuwe kandidaten konden opleiden. Het gevolg van die opleiding buiten het eigen land was dat sommige studenten fundamentalistisch

geïndoctrineerd terugkeerden. De moslimgemeenschap in Albanië heeft daarom sinds kort een eigen islamitische universiteit. Daar leidt men jonge mannen op tot imams die de gematigde Albanese variant van de islam kunnen uitdragen.”

Op hun beurt hebben evangelicaal-protestantse groeperingen, bijvoorbeeld uit de V.S., zendelingen naar Albanië gestuurd om daar de moslims en de christenen te ‘bekeren’ tot een radicale vorm van christendom. Lukt dat?

“Nee, die hebben nauwelijks een poot aan de grond gekregen, noch in aantal, noch qua invloed. Wat die groepen uitdragen staat ook zo haaks op de tolerante Albanese traditie. Het land kent slechts enkele protestantse kerkgenootschappen; sommige heel klein, andere wat groter, maar in totaal gaat het om niet meer dan enkele duizenden gelovigen. Die hebben zich verenigd in een koepel die de contacten onderhoudt met de seculiere overheid. De protestanten krijgen dezelfde belangenvoordelen als alle andere geloofsgemeenschappen: geen of nauwelijks belasting betalen over kerkgebouwen, bijvoorbeeld.”

Wat kunnen wij in Nederland leren van de Albanezen op het gebied van religieuze en etnische tolerantie?

“Dat we ruimte moeten bieden voor onderling contact tussen mensen van verschillende godsdienstige en etnische afkomst. We dienen daartoe gemengde buurten, scholen en werkplekken te creëren; te stimuleren dat zich vriendschappen ontwikkelen tussen kinderen van diverse godsdienstige komaf. Daartoe moeten politici, werkgevers en werknemers opener en genereuzer staan tegenover mensen van een andere etnische afkomst, huidskleur of religie.

We dienen ook de bestaande socio-economische kloof te dichten die nu nog vaak bestaat tussen ‘ons’ en ‘zij’, tussen een autochtone Nederlander en een moslim uit Noord-Afrika. Ook moeten we ophouden met elkaar over en weer te verketteren en over elkaar te spreken met gemakzuchtige clichés. En we dienen vastberaden op te treden tegen elk begin van fanatisme in de samenleving, of het nu gaat om vreemdelingenhaat, etnisch nationalisme of religieus extremisme.

Natuurlijk kunnen we niet alle aspecten van de religieuze en etnische harmonie die er in Albanië bestaat één op één transplanteren naar de toestand bij ons en die in de rest van West-Europa. Daarvoor zijn de maatschappelijke en historische verschillen te groot. Maar niets belet ons om van de situatie in Albanië datgene over te nemen dat kan bijdragen tot een begripvoller en daardoor vreedzamer samenleving.”